

GENT, OORSPRONKELIJK GAND

Luc Devriese

Dat de naam Gent, Ganda, iets te maken heeft met ‘monding’ en dat daarmee de samenvloeiing van Leie met de Schelde bedoeld wordt, is goed geweten bij het geïnteresseerde publiek. Dat de oudste woordvorm niet Gent is, maar Gand en dat Ganda niet ‘monding’ betekent, maar ‘bij de monding’, werd echter amper bekend. Evenmin geweten is dat de naam evengoed duidt op een in een overstromingsgebied uitstekende hogere strook land. Dit alles werd jaren geleden al beschreven door Maurits Gysseling (zie noot). Deze eminente toponymist (plaatsnaamkundige) publiceerde echter alles in ultrakorte vorm en hij nam niet de moeite om een en ander in voor leken verstaanbare vorm uit te leggen. Hieronder proberen we dat wel te doen. Al eerder werd er in dit tijdschrift iets over geschreven, maar eveneens erg beknopt in een tekst over de verschillende lokaliteiten in andere landen die Gent, Ghent, Ganda genoemd worden (zie GT 2013, jg. 42, p. 539-542).

Naam van de abdij en haar prehistorische voorganger(s)

Erg simpel is het niet. Een extra probleempje zit verborgen in het feit dat Ganda chronologisch eerst de benaming was van de abdij (gesticht ca. 630) en van de daaraan voorafgaande nederzetting(en) ongeveer op dezelfde plaats bij de Schelde. Vandaar ging de naam over naar de voorloper van de stad Gent. De woordstam werd gevormd in een onbekende prehistorische taal. Dat de naam zo oud is, wijst erop dat de abdij en bijbehorend abdijsdorp niet de eerste bewoningskern was die zo genoemd werd. Hoewel er geen schriftelijke gegevens over bestaan, mag stellig aangenomen worden dat ‘bij (de) Gand’ de aanduiding was van de archeologisch gedocumenteerde prehistorische, later Romeinse voorganger van de abdijsnederzetting. Die was gebouwd tegen aan een licht verheven dekzandrug op de linkeroever van de Nederschelde, waarop de huidige Dendermondsesteenweg aangelegd werd. Volgens de hypothese van archeoloog De Laet strekte de nederzetting zich op een langgerekte strook uit van op de abdijsite zelf tot in Destelbergen - Eenbeekeinde.

Vroegste vorm: Gand

Maurits Gysseling geeft een hele reeks vroege vermeldingen aan die duidelijk maken dat de oudste naamvorm Gand is. Ze vangen aan in 694 (bewaard gebleven in kopie uit 941) en de vroege jaren 700 en reiken tot aan het einde van het eerste millennium (980). Vanwaar dan Ganda? Klinkt zo Latijns als het maar kan, maar in oorsprong zaten noch Romeinen noch monniken vaardig in Latijn daar voor iets tussen. Om dat te begrijpen, moeten we de spraakkunst te hulp roepen. Het blijkt dat de tweede ‘a’ de uitgang is van de Oudnederlandse datief - enkelvoud van Gand, door Gysseling (1986) uit oorspronkelijk ghan-adh- afgeleid. Datief betekent: ‘aan’, ‘op’ of ‘in’. De ‘d’ is een achtervoegsel. Ganda is derhalve geen verlatijnsing (latinisering) van Gent, zoals meestal gedacht wordt. De datievorm van Gand werd wél als een Latijnse nominatief (onderwerpsvorm) Ganda opgevat.

Gysseling (1986) geeft als eerste betekenis van gan (ghan) aan: ‘uitsteken’. De aloude g- (uit te spreken zoals in Franse woorden als gare, garçon enz.) evolueerde in de Germaanse talen tot k-. Tot genoemd gan behoort dan ook ons woord kin, dat inderdaad een uit stekend lichaamsdeel benoemt! Maar met gan kon men gaandeweg ook de ‘mond’ aanduiden. In West-Europese plaatsnamen lijkt de betekenis in algemene regel ‘monding’ te zijn, waarin ‘samenvloeiing’ vervat zit. Het Frans kent een gelijkaardige afleiding: bouche > embouchure. In het geval van Ganda gaan de twee verwante betekenissen van ‘uit-stekend’ en van ‘samenvloeiing’ op. Zoals hoger aangeven lag de abdij nederzetting en haar prehistorische voorloper(s) inderdaad op een licht verheven dekzandrug aan de samenvloeiing van Schelde en Leie. Ganda betekent dus ‘bij (de) Gan’ of ‘op (de) Gan’: op een landrug bij de monding,

Wel een creatie van Latijn schrijvende monniken is Gandavum, gebaseerd op een prehistorische woordvorm Gandao. Die werd in een vroeg stadium (eerste kwart achtste eeuw) gebruikt om de streek (de gouw, pagus) aan te duiden. Dit hielp mee om Gandavum te vormen. Daarmee werd de zich in snel tempo ontwikkelende nederzetting stroomopwaarts aan de Schelde aangeduid, de belangrijkste kern van het huidige Gent. Wanneer nodig, en dan nog enkel in de geleerde, geschreven taal kon deze woordvorm aangewend worden om de stad te onderscheiden van de abdij en haar eigen abdijsdorp. Een zuiver Latijnse woordvorming, door middel van het achtervoegsel -ensis, is verder ook het adjectief (bijvoeglijk naamwoord) Gandensis (‘Gent-s, van Gent’, ook al heel oud).

Van abdij naar stad

Toen een primitieve nederzetting rond de huidige kathedraal en de Hoogpoort - Zandberg zich enkele eeuwen later begon te ontwikkelen, was de abdij echter al bekend geraakt onder een heel andere naam, naam ontleend aan de missionaris Bavo (Allowinus) uit Haspengouw. Deze man wist enkele jaren na de stichter Amandus de kroon op diens christianisatiewerk in onze streek te zetten. De abdij, die het niet gemakkelijk had, onder andere vanwege haar grote rivaal Blandinium (later Sint-Pietersabdij), wist de verering van Bavo tot heilige aan te wakkeren en helemaal in te palmen. Ze kende mede daardoor vanaf omstreeks het jaar 1000 een grote bloei tot aan de opheffing in 1536-1537. De naam Sint-Baafsabdij was al vanaf de negende eeuw ingeburgerd.

Zo komt het dat de plaatsnaam Ganda probleemloos kon overgaan naar de prille stad en in varianten daarvan kon overleven. Niet onterecht. De stad was evengoed aan de monding gelegen op een landtong, in dit geval de Zandberg. Bij het ontstaan van de stad was de betekenis van het woord, zoals gezegd ontleend aan een onbekende prehistorische taal, wel al lang vergeten. Dat speelde geen rol meer.

Van Gand naar G(h)end(t)

In het Nederlands is Gand al vroeg geëvolueerd tot Gend (in 880 zo geschreven in een Engelse kroniek). Dat is de woordvorm waarin de naam in het Engels terecht kwam, vermoedelijk via de (enkel) gesproken taal (of taaltje), het Ingeveoons of Noordzee-Germaans, van de handelaars en zeelui om en rond de Noordzee.

Hoe moeten we nu de vervorming van Gand tot Gent uitleggen? Zou het kunnen dat de ‘and’ van Gand ongeveer klonk zoals de Antwerpenaars ‘hand’ uitspreken (d.i. met een –a- die naar een –è- neigt), zo vraagt Gysseling zich af. Maar hij voegt er meteen een tweede aspect aan toe: de oorspronkelijke vorm Gand bleef in het Frans bewaard, terwijl hij in het Nederlands evolueerde tot Ghent of Ghend en tenslotte Gent. Een uitleg voor dit onderscheid kunnen we zoeken bij het fenomeen ‘slijtage door gebruik’. Net als alle dingen afslijten, hun originele vorm voor een stukje verliezen door veelvuldig gebruik, zo veranderen, ‘slijten’ ook woorden (dat is het algemene verschijnsel van de taal-evolutie). Wanneer ze al vroeg in een vreemde taal terechtkwamen, daar bekend bleven en standhielden, ook opgeschreven werden, hadden ze niet zo sterk te lijden. Ze werden immers minder gebruikt. Daar zijn heel veel voor-

beelden van aan te geven. Een van de mooiste is Brussel. De oude vorm 'Broekzele' bleef beter bewaard in de Franse schrijfvorm Bruxelles, in een voor de authentieke oude Brusselaars vreemde taal dus. En even onvermijdelijk: in het gesproken Frans verdween de 'x'. Het werd een 's', net als in het Nederlands. Hoe dan ook, zeker is dat de Engelsen hun 'Ghent' niet overnamen uit de boekentaal, maar uit de ongeschreven taal, het 'Noordzee-Germaans' van de plaatselijke bevolking, verspreid via handelaars en zeelui.

Opmerkelijk is dat de stadsnaam in de (latere) Middeleeuwen nog op een tweede wijze in het Engels terecht kwam, en wel als Gaunt, ditmaal wel duidelijk via het Frans. Te herinneren valt hier aan de bekende John of Gaunt (Jan van Gent), de in 1340 in de Sint-Baafsabdij geboren zoon van Edward III. De spelling (én uitspraak !) -au-, beantwoordend aan de Franse (en hedendaags Engelse) -a- vóór -n-, is typisch voor die tijd, uitgerekend vooral in Franse leenwoorden. Deze nieuw ingevoerde woordvorm haalde het uiteindelijk niet van het oude Ghent, dat klaarblijkelijk al stevig ingeburgerd was in het Engels.

Ingewikkeld? Welnee, alleen wat ongewoon, misschien. Zeker niet ingewikkeld als je dat vergelijkt met wat die monding was, of moet geweest zijn rond de tijd dat de abdij en haar naam ontstonden. Daarover werd al heel wat bijeengeschreven, vooral in de publicaties van de Oost-Oudburg: zie in het Jaarboek 45 -2008 over de monding van de Leie in de Schelde (of omgekeerd) en in Jaarboek 48 - 2011 over Ganda en de naam Gentbrugge.

Ham, rue du Jambon, als uitsmijter

We eindigen met de plaatsnaam Ham aan de Jooremaaie, een kunstmatig opgehoogde dam- of dijkweg. In Gent is het woord ook nog elders bekend in de samenstellingen Kwaadham en Godshuishammeken en in nog meer verdwenen plaatsnamen. De belangrijkste daarvan in ons verhaal is de Kwaadham: de meest oostelijke uitloper van de Zandberg, waarop de stad ontstond. Het woord ham duidt evident op het gespierde been boven de knie. Ook dat is afgeleid van een kromming of verhevenheid. Gysseling geeft als geografische betekenis aan: 'in inundatiegebied uitspringende hoek hoger land'. De door het Franse bewind gefixste, schijnbaar domme vertaling van de Ham als rue du Jambon, was dus (onbewust) nog zo gek niet.

Met bijzondere dank aan Luc De Grauwe om zijn wetenschappelijke input in dit verhaal.

Noot

Deze bijdrage is gebaseerd op wat Maurits Gysseling publiceerde in een vroeg artikel 'Etymologie van Gent', verschenen in de *Handelingen van de Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde van Gent* (1944, deel 1, p. 39-53), in onderdelen van zijn uiterst waardevolle boekje *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen* (Antwerpen, 1954, p. 15-17) en in zijn bijdrage 'Uit de vroege geschiedenis van Gent en de Oost-Oudburg' gepubliceerd in het *Jaarboek van de Oost-Oudburg* (deel 23, 1986, p. 7-8). De hypothese van De Laet werd samengevat in De Laet, S. (1969), Nieuw licht op de oorsprong van Gent. In: *Spiegel Historiae*, jg. 4, deel 3, p. 133-140 en in De Laet, S. (1969), Les fouilles de Destelbergen et les origines galloromaines de la Ville de Gand. In: *Archeologia*, deel 30, p. 67-69. Eveneens over de plaatsnamen Gent en Ham: Debrabandere, F. *De Vlaamse gemeentenamen*, (2010, Leuven, p. 84 en 96-97).